

nem is tesznek meg. Ugyanakkor érthetetlen, hogy a hold- és napkelte kiszámítására rendelkezésre álló számítógépes program miért nem keltette fel a figyelmét, noha Négyesi Lajos mintaszerűen hasznosította az átkarolás kezdő időpontjának meghatározásához.

Magyar neveket nem igen használ, vagy ha igen, akkor elfogadható helyesírással. Leginkább a „Nyirség” neve (163) tréfálta meg a nyomdát, noha többször helyesen is szerepel. A magyar kalandozó vezérek esetében persze az olvasó informálására megadhatta volna a magyar variánsokat.

A szakirodalommal egybehangzón Bowlus felteszi, hogy a csata után a magyarok belefuthattak egy később érkező cseh kontingensbe, miként azt már Scherff is valószínűsítette, s azt az ütközetet datálta augusztus 12-re. Ezt egyébként a történetíró Flodoardus is megerősíti, amikor Boleslav herceg kiemelkedő szerepéről ír a magyarok elleni harcban.

Végül érdekes fejezet szentel Szt. Lőrinc bajorországi tiszteletének. Amellett érvel, hogy kultuszának nem csak későantik gyökerei lehetnek, hanem határozottan összefügghet a Lech-mezei győzelemben neki tulajdonított közbenjáró szereppel. Minden bizonnyal a váratlan esőket is neki tulajdoníthatták (már ha voltak). Utal arra, hogy a Lőrincet védőszentként tisztelő egyházas helyek kijelölhetik azo-

kat az átkelő pontokat, ahol a magyarokkal leszámolásra került sor.

El kell ismerni, hogy a könyv elérte a célját, sikeresen foglalta össze az ütközet előzményire, lefolyására és következményeire vonatkozó ismereteinket, s a kötet bibliográfiája is számos érdekes felfedezést tartogat.

A csata lokalizálását és lefolyását illetően történeszenként eddig is más és más magyarázatot olvashattunk, így Bowlus verzióját, annak vitatható részleteivel együtt, e folyamatba illeszthetjük. Végleges, mindenki által elfogadott magyarázat persze, éppen a lokalizáció megoldhatatlansága, a relatív forrásszegénység miatt soha sem fog születni. A korabeli források hiába teszik a csatát a század legjobban dokumentált hadieseményévé, mégis csak annyi információt tartalmaznak, ami a történészek a fantáziáját felkelti ugyan, de a megnyugtató, „végleges” elemzéshez nem segíti hozzá őket.

A könyv az egyetemes hadtörténetírás kétségtelen nyeresége, s közben a magyar hadtörténetírás vesztesége – egyszerűen azért, mert hasonló színvonalú és terjedelmű könyvet nem tudott eddig produkálni. Végezetül elismeréssel kell szólni a szerző gördülékeny stílusáról, ami a legszakmaibb fejezeteken is átsejt a megfáradni látszó olvasót.

Veszprémy László

STOYAN VITLYANOV

THE OLD-BULGARIAN ARMAMENT ACCORDING TO ARCHAEOLOGICAL DATA FROM PLISKA, PRESLAV AND MADARA

(Szófia, 1996. 119 o., XXXII tábla, 5 ábra, 6 kép)

Stoyan Vitlyanov 1996-ban megjelent műve az addig nem ismert és közöletlen bulgáriai leletanyag bemutatásával próbálta rendszerezni a koraközépkori és középkori bolgár fegyverzetet. Művének fő forrása a pliszkai, preszlávi és madarai ásatások leletanyaga, ahogyan a címből is egyértelműen kiderül, olyan ásatások, amelyekből elsősorban a mindennapokban használt tárgyak és főleg fegyverek, illetve szerelékek kerültek a múzeumokba. A bolgár régész művében az írott források mel-

lett szerepet kaptak a koraközépkori képzőművészeti alkotások is, a mű gerincét azonban a régészeti leletanyag képezi, amelynek időrendi stratigráfiája nagyon fontos része értékelésének és konklúzióinak: elsősorban a nagy mennyiségű tipológiai összehasonlítás révén próbált megközelítően pontos fejlődési időrendi vonalat megrajzolni.

Az írott források, bár elsődlegességük kétségtelen, csak általános képet festenek a bolgár fegyverzetéről, illetve ellenségeik fegy-

vereiről (például Theophanes Confessor VI. [Bölcs] Leo által ránk hagyott információ).

A munka négy fejezetre tagolódik: I. távolsági támadó fegyverek, II. a közelharc támadó fegyverei, III. védő fegyverzet és IV. lószerszámok.

Az I. fejezet a távolsági harc támadó fegyvereit, az íjat és a nyílhegyeket elemzi. Az íjak esetében két csoportot különít el: az első csoportba a „primitív” formákat sorolja, az úgynevezett botíjakat, amelyeket egyetlen hajlékony fából készítettek, a második csoportba pedig az összetett, reflexíjakat. Formájukról az írott források, illetve fennmaradt csontrészeik alapján alkothatunk fogalmat. Elsősorban a pliskai kastély X. századi rétegei közül, valamint a preszlávi belváros keleti falának ásatási rétegei közül kerültek elő.

A nyílhegyek elemzése igazán pedáns, német régészeti stílusban kidolgozott: megkülönböztet csoportokat (a fegyverek metszetei alapján), típusokat és változatokat (formájuk alapján [II. tábla]). Az összesen nyolc csoportba sorolt nyílhegyek között 20 típust különböztet meg, a 20 típuson belül pedig összesen 19 változatot. A Pliska, Preslav és Madara lelőhelyeken előkerült nyílhegyek változatos formái arra engednek következtetni, hogy készítőik igyekeztek eleget tenni a balisztika követelményeinek.

Vitlyanovnak összesen 277 nyílhegy állt a rendelkezésére, melyek túlnyomó többsége az I/A csoportba sorolható (147 darab), közelebből az 1. típushoz sorolt, levél alakú nyílhegyek (15 darab), az 5. típushoz sorolt hosszú vágóélű, deltoid alakú hegyek egyszerű és alul ívelt változatai (46 darab), a 6. típus leletei közé sorolt példányok (szinte háromszög alakú hegyek (15 darab), illetve a rövid vágóélű, deltoid hegyek. Az utóbbi típus két változata került elő a legnagyobb mennyiségben a madarai, pliszikai és preszlavi lelőhelyekről (47 darab).

Az adatokból jól látható, hogy a 277 példány 44,56 %-a az I/A csoporthoz sorolható. meg kell említeni hogy az I/A csoport 5–9. típusú nyílhegyei mindegyikén felfedezhetjük az ütközőt a penge és a tüske között, ami egyértelműen arra utal, hogy páncélozott ellenfél ellen használták.

A legnagyobb mennyiségben előkerült rövid vágóélű, deltoid nyílhegy-típusnak két változata ismert: az egyszerű (amely a honfoglalás-kori anyagban is gyakori), illetve a

honfoglalás-kori sírokban is ritka, áttört élű gyűjtőnyíl-hegy (a Kárpát-medencében a Budakeszi–Barackos 6. sz. sírból, a Gödöllő, Kolozsvár–Zápolya utca 10. sz. sírból, a Nóg-rádsáp, Sárretudvar–Hízóföld 214. sz. sírból stb. ismerünk körülbelül egy tucat leletet). Ugyancsak feltűnő, a Kárpát-medencei X-XI. századi leletanyaggal az azonosságig menő hasonlóságot mutat a 9., fecskefarkú típus is, azzal a különbséggel azonban, hogy a Kárpát-medencében csak 6 sorok írja 47 fecskefarkú típus példányát ismeri 40 lelőhely sírjaiból, ami jóval nagyobb mennyiség a bulgáriai leletanyagnál. Természetesen azt sem szabad elfelejteni, hogy ez a típus óriási területen terjedt el Nyugat-Szibériától Európáig. Ezzel szemben a sokszögletű nyílhegyekhez sorolt 8. típus már ismeretlen a honfoglalás kori leletanyagban, ezek Vitlyanov szerint korábbi keltezésűek.

Hasonló nyílhegytípust volt alkalmunk dokumentálni a bánági Temesvári Múzeum szórványleletei között. A bulgár régész ennek a csoportnak a típusait nagyon különböző területekre és nemegyszer nagyon hosszú időszakokra keltezi: az 1. (levél alakú hegyek) és 5. típust (ütközővel ellátott hosszú vágóélű deltoid hegyek) például a VIII–XIV. század közé keltezi, a 7. típust (ütközővel ellátott, rövid vágóélű deltoid hegyek) a IX–XIV. század közé, a 9., már többször említett fecskefarkú típust pedig a IX–XIII. század közé. Jóval rövidebb időszakot ölelnek fel a 2., 3. és 4. típusúak: ezek a rövid és hosszú vágóélű, ütköző nélküli példányok ugyanis jóval rövidebb ideig voltak használatban, ami arra utal, hogy a könnyűlovasság főleg ebben az időszakban volt domináns. A Kárpát-medence történelmének ismeretében ez nem is meglepő, a XII. századtól kezdve lesz általános a páncéltartó könnyűlovasság esetében is, ennek következtében módosult a nyílhegyek kiképzése is.

A két terület között az a különbség, hogy az ütközővel ellátott típusok Magyarországon csak a XI. században jelennek meg és az ütközők főleg a „páncéltörő” nyílhegyeken figyelhetők meg. Nem kizárt hogy a kevés X. századi nyílhegy import, vagy a kalandozások során összeszedett példány lehet, ugyanis a honfoglalás-kori leletanyagban előfordulásuk meglehetősen ritka. A nagy mennyiségű bolgár anyag (113 példány a 277 nyílhegyből) mindenesetre arra utal, hogy bolgár területen már a VIII. századtól kezdődően nagy meny-

nyiségben készítették ütközővel ellátott nyílhegyeket.

A nyílhegyek második nagy egysége az I/B csoport, a fűzfalevélre hasonlító, illetve a szakállas hegyek csoportja. Fő jellegzetességük a tüskéjük helyett kialakított köpü, és az ütköző hiánya. E egyik jóval súlyosabbak voltak az előző csoport példányainál, arra gondolhatunk, hogy közeli célpontok ellen használták őket. A három típusba sorolható példányok további változatait sikerült elkülönítenie a bolgár régésznek: a 2. típus esetében két, a 3. típus, a szakállas-köpüs nyílhegyek esetében pedig öt változatot. Ez a csoport is jelentős mennyiséget képvisel: a szerző gyűjtése alapján 75 példány sorolható e csoporthoz. Időrendi elemzésük alapján ezeket a típusokat és változatokat is nagyon tág időhatárok, a IX. és XIV. század közé keltezi.

A II/A csoportba sorolt egyetlen nyílhegy-típus, a négyélű hegyek két változatát határozta meg, és a 15 példányból álló csoportot a IX–XIII. század közé keltezte. Jóval kevesebb példány ismert a III/A csoportba sorolt háromélű nyílhegyekből. A már a hunok idejéből ismert típusból összesen két példány került elő és a IX–XI. századra keltezhető. Hasonló típus a majdnem kör alakú vagy rombusz metszetű, szélesebb fejjel és keskenyebb testtel, valamint nagyon hosszú ütközővel ellátott nyílhegytípus, amely a IV/A csoportot alkotja. Nyolc példányának IX–X. századi keltezése a legrövidebb időtartamú az összes típus között. A 22 darabos, négyzet metszetű V/A csoport 1. típusának példányai is jelentős százalékarányt képviselnek Vitlyanov gyűjtésében. A 2. típusához sorolt egyetlen példány köpüs. A két utolsó csoporthoz, a VI/A és VII/A csoporthoz összesen négy példány sorolható: a VI/A csoport egyetlen példánya sokszög metszetű, gúla alakú, a VII/A csoporthoz tartozók pedig kör metszetű, páncéltörő nyílhegyek. Vitlyanov nyílhegy-elemzése egyértelműen új perspektívákat tárt fel a bulgáriai fegyverkutatásban, ezen belül a nyílhegyek keltezése és elterjedése tekintetében. Számunkra pedig egyértelműen jelezte, hogy a bulgáriai nyílhegy-leletanyag milyen mértékben tér el a magyarság IX. századi, illetve a Kárpát-medencei leletanyagától és ugyanakkor milyen mértékben hasonlít általában térség nyílhegytípusaira.

A II. fejezet a közelharc támadó fegyvereket rendszerezi és elemzi a következő sorrend-

ben: lándzsák, kardok/szablyák/kések, harci bárdok, buzogányok, valamint harci villák.

A lándzsákat a nyílcsúcsokhoz hasonlóan csoportokra és típusokra osztotta. A csoportokat a penge metszete alapján, a típusokat a tárgyak formája alapján rendszerezte. A három csoporthoz összesen 8 típus 31 példánya tartozik (I. csoporthoz négy, a II. és III. csoporthoz két-két típus). Metszetük alapján rombusz, ívelt, csillag és háromszög metszetű lándzsákat különböztet meg. Az I. csoporthoz sorolt négy típusba rendszerezett lándzsák fő ismérve – metszetük formája mellett – a szélességük. A négy típus: fűzfalevél alakú, „normann lándzsának” is hívott típus, deltoid alakú lándzsa, keskenyebb hasonló, pikának is nevezhető lándzsatípus és az utolsó, a bordával elválasztott, nagy pengéjű típus. E csoporthoz tartozik a példányok legnagyobb többsége: 23 darab vagyis 74,19 %. A nyílcsúcsok nagyon általános keltezésével ellentétben a négy lándzsatípust már szorosabb, időrendbe sikerült besorolnia: 1. típus: IX–X. század; 2. típus: IX–X. század; 3. típus: IX–XI. század; 4. típus: XII–XIV. század. A II. csoportban tartozó 6 lándzsát két típusban sorolta. A bordával szétválasztott, pikának is nevezett két típus egyik fő jellemzője a széles köpü (2. típus, 3 példány), illetve az 1. típuson meglévő ütköző a penge és a köpü között (1. típus, 3 példány). Nem kizárt hogy ezeket a fegyvereket hajításra (is) használták páncélba öltözött ellenfelekkel szemben. A leletanyag alapján az első típushoz sorolt lándzsák használatát nagyon tág időhatár közé keltezte, a IX–XIV. századra, a második típus használata a VII. századtól egészen a XIV. századig tartott. A III. csoportba sorolt két darab, ám két különböző típust képviselő lándzsapéldány metszete háromszög alakú, maga a hegy mindkettőnél kés formájú. Használatukat Vitlyanov a XI–XII. századra teszi.

Sokkal kisebb számban maradtak fenn kardok, szablyák vagy harci kések, illetve szerelékeik. A három lelőhelyről összesen öt kard, illetve kardszerelék származik: két ép példány, egy markolatgomb, illetve két kardkoptató. Vitlyanov a két példányt a XII–XIII. századra datálja. Valóban, a korong alakú markolatgombos kardok, hosszú pálcaszerű keresztvassal vagy lekerekedő véggel, a XII. század elején jelennek meg és válnak az elkövetkező két-három évszázad legkedveltebb kardformájává.

A példányok markolathossza arra utal, hogy félkézi használatra készültek és a legkorábbi darabok közé lehet számítani őket, tehát akár a XII. század első felére. Korábbi lehet a kardmarkolatgomb, a Geibig-féle tipológia 16. kombinációs típusának I. változata, amelyet a X. század második felétől a XII. század középeig-végéig kelteztek, tehát jóval korábbra, mint ahogyan a bolgár régész vélte, aki a Kirpicznikov által a XII. századra keltezett IV. kardtípushoz sorolta.

A Veliki Preszlávon előkerült markolatgomb tökéletes párhuzama az Erdélyi-medencei Déva 7. sz. sírjából előkerült markolatgombnak, amelyet a temető leletanyaga és temetkezési szokásai, valamint a sírmelléletek alapján a X–XI. század fordulójára keltezhetünk (négyzirmú díszítésű, öntött fejesgyűrű, sima hajkarikák, huzalkarperec, trapéz alakú, korongos szárú kengyelvasak).

Hasonlóan kései kelteztést javasol a szabályából maradt szerelékeknek is, amelyeket a XI–XII. századra keltez. Az egyetlen, ezüsttel díszített kés a pliskai Nagytemplom melletti temető 4. szarkofág-mellékleteként került elő.

A nyílcsúcsokkal és lándzsákkal ellentétben, amelyeket nagyon behatóan elemzett a bolgár régész, a szép számmal előkerült balták elemzése távolról sem mélyreható. Az összesen 19 baltát (egyszerű balta, bárd, fokos balta, fokos bárd, nyéltámasztós-köpűs balta) Vitlyanov csak három nagy csoportra osztotta. Legnagyobb számban (28 darab) a fokos bárdok kerültek elő. Ezeket a IX–X. századra keltezi. A fokos és nyéltámasztós baltákat kelteztését nagyon tág időhatárok közé helyezi: a VII–XII. századra. Az erdélyi koraközépkori régészet számára nagyon tanulságos a Veliki Preszlávból előkerült és a XI. táblán bemutatott fokos köpűs bárd amelynek pontos párhuzama, szórványleletből, a szilágysági Felsőnyárlóról ismert.

A buzogány, akárcsak a Kárpát-medencében, Bulgária területén is a XI. században terjedt el és maradt használatban a következő századokban. Nem kizárt a besenyő vagy kun közvetítés itt is, mint a Magyar Királyság területén. A formai szempontok alapján három

csoportba sorolt 14 lelet Veliki Preszlávból került elő.

Nagyon érdekes és nagyon ritka fegyver a kétágú harci vasvilla, amelyből egyetlen példány került elő a pliskai múzeumból.

A III. fejezet a védőfegyverzetet tárgyalja: a páncélingeket, lemezvérteteket, sisakokat és pajzsokat. A legfontosabb a Veliki Preszlávból elrejtett páncéling, amely egy vaspántos faládából került elő. Vitlyanov szerint ünnepi öltözék része lehetett, a IX–X. századi rétegből származik.

Az utolsó, IV. fejezet témája, ahogyan a szerző fogalmazott, a „háborús” felszerelésekhez kapcsolható és a hadászatban használt lószerszámok: nyereg, kengyel, zablák, kantárszárak és díszítményei, sarkantyúk, illetve a hozzájuk tartozó lasszó, szíjelosztók, patkók. A kengyelek kategóriája formai gazdagságával tűnik ki: a legkorábbi, a VI. századtól keltezett típusoktól kezdve jelen van a következő századokban használt majdnem összes kengyel típus. Hasonlóan jelentős mennyiségben kerültek elő sarkantyúk is, amelyek keltezése elsősorban X–XIII. századi. Legkorábbiak a száraz síkjában levő tüskével ellátott sarkantyúk, legkésőbbiek a forgós sarkantyúk. A zablák ugyancsak hasonló hosszú időrendi skálában tagozódnak a már a kelta kortól használt csikózabláktól, valamint oldalpálcás zabláktól egészen a XIV. század bonyolultabb szerkezetű zablatípusaiig. A szerző a dolgozata végén a három lelőhely lószerszám-csat, illetve patkótípus-leleteit ismerteti, széleskörű nemzetközi párhuzamokkal, azonban a Kárpát-medence jelentős leletanyaga nélkül.

Vitlyanov műve 1996-ban jelentős lépésnek számított, az addig számunkra ismeretlen anyag bemutatásával új perspektívákat nyitott a Kárpát-medence és az Al-Duna térsége közötti átfedések tisztázására. Csak sajnálni lehet, hogy a leletek nagy részét csak a katalógusban említi, nem közöl róluk fényképet vagy rajzot. Ennek ellenére Stoyan Vitlyanov műve nagy lépés volt az Al-Duna vidéke koraközépkori és középkori régészetében.

Gáll Ervin